

Van polio tot meningokokken-C

Gedragingen en opvattingen van bevindelijk gereformeerden in Nederland

Ellen Webbink en Wout Ultee¹

Summary

From poliomyelitis to meningitis: Behaviour and attitudes of Orthodox Protestants in the Netherlands

The present paper studies vaccination against contagious diseases in the Netherlands. Administrative data show that vaccination rates are lower in municipalities where the orthodox protestant political party gains more votes. Survey data from 1981, 1998 and 2002 for pupils attending orthodox protestant high schools attest that their attitude towards vaccination became more positive. The 2002 survey establishes that mother's rather than father's level of education makes for higher chances of pupils to be vaccinated. A scale for Sykes & Matza's neutralisation techniques shows the expected relationship with the intention of pupils to be vaccinated against meningitis in 2002, at the start of an outbreak of this disease.

1. Inleiding

Het merendeel van de Nederlandse bevolking is ingeënt tegen een groot aantal besmettelijke ziekten. Sommige mensen laten hun kinderen echter niet vaccineren. Enkelen laten inenting uit gezondheidsoverwegingen achterwege, de remedie zou erger zijn dan de kwaal, anderen koesteren gewetensbezwaren. De laatste personen zijn veelal bevindelijk gereformeerden, in de volksmond ook wel 'zwarte kousen' of 'fijnen' genoemd. Dit artikel handelt over inenting tegen polio en meningokokken-C bij deze godsdienstige groepering.

De geschiedenis van het protestantse volksdeel wordt gekenmerkt door afscheidingen; vanuit dat licht kunnen ook de opvattingen en gedragingen van bevindelijk gereformeerden beter worden begrepen. Deze afspplitsingen zijn in gang gezet met de Reformatie en hebben zich tot het midden van de vorige eeuw doorgezet. Door conflicten over het geloof, de leer en de Bijbel braken bepaalde mensen met de kerk waartoe ze behoorden en is uiteindelijk de groepering ontstaan waarover de vragen van dit artikel handelen. Wie bevindelijk gereformeerd is, kan ech-

ter niet volledig aan de hand van lidmaatschap van een bepaald kerkgenootschap worden vastgesteld. Zo zijn er bevindelijk gereformeerden binnen de Nederlands-hervormde Kerk. Bevindelijkheid is veeleer een kwestie van hoe mensen hun geloof inrichten. Bevindelijken grijpen terug op de traditie; ze beroepen zich op de Bijbel in de Statenvertaling en op de drie formulieren van Enigheid: de Heidelbergse Catechismus, de Dordtse Leerregels en de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Verder benadrukken bevindelijken de bekering tot het ware geloof. Deze gaat gepaard met een innerlijke ervaring, vandaar de uitdrukking 'bevindelijk gereformeerden', de term die Janse (1985) muntte in een omvangrijke studie naar deze groep. Ook in andere opzichten zijn bevindelijken wars van vernieuwing. Zo is televisie uit den boze; voor mannen is hard werken het devies, vrouwen dragen lange rokken. Overigens zijn bevindelijken niet 'altijd' tegen inenten geweest. In de Bijbel staat niets geschreven over inenten, de uitvinding en toepassing van vaccins wekte weerstand op en deed het verschijnsel ontstaan waarop deze studie zich richt: een groep personen die niet is ingeënt en deel uitmaakt van een ingeënte samenleving.

Hoewel bevindelijkheid niet feilloos kan worden afgelezen aan lidmaatschap van een bepaald kerkgenootschap, zijn er wel organisatorische aanwijzingen voor bevindelijkheid. Zo zijn daar lidmaatschap van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en van de Gereformeerde Bond binnen de Nederlands-hervormde Kerk. Verder sturen bevindelijke ouders hun kinderen veelal naar zogeheten reformatorische scholen, die zich de afgelopen decennia met de groei van het onderwijs snel hebben uitgebreid. Daarnaast presenteert de Staatkundig Gereformeerde Partij zich als partij die de Bijbel als richtlijn voor de inrichting van de maatschappij en haar politiek opvat. Zij grijpt voortdurend terug naar Het Woord. Daarom trekt deze partij bij uitstek bevindelijk gereformeerden. In veel literatuur wordt het percentage SGP-stemmers als voorzichtige graadmeter voor de grootte van de groep bevindelijk gereformeerden gehouden omdat niet alle kerken statistieken bijhouden en er sinds 1971 geen volkstelling is gehouden. Als het percentage SGP-stemmers een goede maat is, zou dat betekenen dat het percentage bevindelijk gereformeerden redelijk gelijk gebleven is, want al tijden heeft de SGP 2 of 3 zetels in de Tweede Kamer. In 2003 behaalde de SGP 150.260 stemmen. Dat was 1,6% en leverde 2 zetels op.

Dat mensen door blootstelling aan een lage dosis ziekteverwekkers immuun worden, was al vroeg een 'boerenwijsheid'. Jenner ging in Engeland in 1797 op grote schaal mensen inenten met stof uit koeienpokken. De eerste inenting in Nederland werd in 1799 verricht in Rotterdam door Davids. Deze arts was joods en opvallend genoeg kreeg het verzet tegen inenting in Nederland in 1823 haar eerste krachtige stem in het werk van Capadose. Deze arts was kort daarvoor van de Israëlitische naar de Hervormde kerk overgegaan. Later speelde hij een vooraanstaande rol in het Réveil, een orthodoxe beweging binnen de Hervormde kerk. In de eerste helft van de twintigste eeuw moesten in Nederland mensen om de lagere school te bezoeken een 'pokkenbriefje' tonen, een bewijs dat men was ingeënt tegen deze ziekte. Later gingen mensen inenten tegen difterie, kinkhoest, tetanus en polio (DKTP). Sinds 1957, toen de eerste inentingscampagne plaatshad en het Rijksvaccinatieprogramma begon, hebben gewetensbezwaarden zich geroerd. Inenten druist in tegen de wil van God die het leven van alles en iedereen voorziet. Nu was Gods bedoeling met de mens lang voor velen een leidraad, maar met de

uitvinding van vaccins werd de uitleg van Zijn voornemens minder eenduidig. Gewetensbezwaarden kregen zware maatschappelijke kritiek te verduren. Tijdens epidemieën wierpen journalisten en politici de vraag op of kinderen niet verplicht moeten worden ingeënt en 'wat voor soort ouders' hun kinderen niet laten inenten (Maas, 1988).

Dat de inentingsproblematiek niet iets is uit een ver verleden, blijkt bij de uitvinding van nieuwe vaccins en sterfte aan ziektes waartegen inenting mogelijk is. Dan wordt gepleit voor algehele inenting. De Nederlandse regering riep in 2002 mensen onder de 18 jaar op tot vaccinatie tegen meningokokken-C. Iedere ouder met jonge kinderen en elke jongere moest toen beslissen daaraan gehoor te geven, ook een bevindelijk gereformeerd persoon.

2. Probleemstelling en onderzoekszopzet

Uit epidemiologisch onderzoek blijkt dat de verspreiding van een virus wordt ingedamd als in een bepaald gebied een minimale vaccinatiegraad, het percentage dat in een gebied is ingeënt, is bereikt. Zo adviseert de Wereld Gezondheid Organisatie (WHO) een percentage van 80 voor de terugdringing van polio. Een hoog percentage ingeënte mensen vormt dan een 'buffer' voor degenen die niet zijn ingeënt. Omdat het succes van een inentingscampagne staat en valt bij de vaccinatiegraad, zijn studies naar gewetensbezwaarden interessanter dan ze op het eerste gezicht lijken. Daarom willen we inzicht krijgen in de factoren die bewerkstelligen dat bevindelijk gereformeerden zich niet laten inenten. Dat doen we met drie onderzoeksvragen:

1. Hoe sterk is in Nederland de laatste jaren de samenhang tussen het stemmen op een bevindelijk gereformeerde politieke partij en niet-vaccineren?
2. Hoe sterk afwijzend is de mening van bevindelijk gereformeerden ten aanzien van vaccineren en werd die afkeur de laatste decennia minder sterk?
3. Welke factoren beïnvloeden de mening en het gedrag van bevindelijk gereformeerden ten aanzien van vaccineren?

Deze vragen beantwoorden we met een drieledige onderzoekszopzet. In de eerste plaats gaan we door een vergelijking van alle Nederlandse gemeenten in 1998 na hoe sterk de samenhang is tussen het percentage SGP-stemmers in een gemeente en de vaccinatiegraad in die gemeente. We kiezen voor dit jaar omdat ten tijde van ons onderzoek de laatst beschikbare cijfers van de Inspectie voor de Gezondheidszorg over de vaccinatiegraad betrekking hadden op 1 januari 1999. We nemen daarbij aan dat de SGP zich bij uitstek profileert als een partij voor bevindelijk gereformeerden. Ten tweede geven we, om ontwikkelingen in de tijd te schetsen, een overzicht van eerdere gegevens over de opvatting van bevindelijken over inenten. Daartoe heranalyseren we enquêtegegevens die Janse in 1981 en Coster in 1998 verzamelden (Janse, 1985; Coster, 1998). Om na te gaan of achter het verband tussen de politieke kleur van een gemeente en de vaccinatiegraad in die plaats het veronderstelde individuele verband steekt, geven we tevens aan in hoeverre leerlingen op reformatorische middelbare scholen met een voorkeur voor de SGP inenting minder ondersteunen dan leerlingen op die scholen met een andere politieke voor-

keur. In het laatste deel van dit artikel rapporteren we over een enquête die wij in 2002 uitvoerden naar de opvattingen en gedragingen van jongeren op een reformatorische middelbare school en naar het gedrag van hun ouders. Deze enquête sluit aan op de genoemde eerdere onderzoeken en beoogt te komen tot diepergravende verklaringen en scherpere toetsingen.

3. Hypothesen

Het vertrekpunt van dit artikel is dat in Nederland bevindelijk gereformeerden hun kinderen minder vaak laten inenten dan anderen. Nu is er veel gebeurd sinds de invoering van het polio-vaccin in 1957. Niet alleen nam de medische kennis toe, de gehele samenleving is gemoderniseerd. De maatschappij werd opener; bevindelijken wonen niet langer in afgelegen dorpen op het platteland. De leerplichtige leeftijd werd opgetrokken; bevindelijken gaan in een grote stad naar de middelbare school, zij het vaak een reformatorische. In bevindelijke kring lijkt de weerstand tegen vaccineren af te nemen, zoals blijkt uit de onderzoeken van Janse en Coster, hoewel een kern volhardt. Hoe kan dat worden verklaard? Natuurlijk speelt hierbij godsdienst een rol. Daarnaast zijn echter wellicht meer factoren aan te wijzen; ook de weg waarlangs godsdienst houding en gedrag beïnvloedt, dient te worden onderzocht.

Een eerste verklaring biedt het gestegen opleidingspeil. Onder hoger opgeleide mensen is de kennis van het menselijk lichaam en van gezondheid groter. De databestanden die we (her)analyseren, bevatten steeds gegevens over de hoogst genoten opleiding van ouders en de hoogte van de opleiding die leerlingen volgen. Als opleidingsniveau een positieve invloed had en heeft op het inenten, moet deze terug te vinden zijn voor het opleidingsniveau van de kinderen en voor dat van hun ouders. Onze eerste hypothese luidt daarom:

1. *Hoe hoger de ouders van reformatorische leerlingen zijn opgeleid, des te groter de kans is dat deze leerlingen zijn ingeënt.*

Bij deze hypothese tekenen we aan dat we van het opleidingsniveau van de vader van een leerling een sterker effect verwachten dan van het opleidingsniveau van diens moeder. Afgaande op het standpunt van de SGP dat vrouwen geen lid van deze partij mogen worden, lijkt de vrouw bij bevindelijk gereformeerden nog steeds ondergeschikt te zijn aan de man. We veronderstellen dat dit zijn gevolgen heeft voor het inenten van kinderen.

In dit artikel willen we ons niet beperken tot hypothesen over ingeënt zijn. We willen meer weten over de reikwijdte van de gevolgen van opleiding (Hyman, Wright & Reed, 1975). Dat ouders met een hoge opleiding hun kinderen met meer kans laten inenten is één zaak, dat hun opleiding ook gevolgen heeft voor het voornemen van hun kinderen om tegenwoordig zelf een bepaald vaccin te halen een andere, en het is weer een andere kwestie in hoeverre de opleiding van ouders van leerlingen gevolgen heeft voor de bereidheid van leerlingen om hun latere kinderen te doen inenten. Daarom stelden we ook de volgende hypothesen op:

2. *Leerlingen met een hogere opleiding en met hoger opgeleide ouders zeggen vaker dat ze het meningokokkenvaccin gaan halen dan leerlingen met een lagere opleiding en lager opgeleide ouders.*
3. *Leerlingen met een hogere opleiding en met hoger opgeleide ouders zeggen vaker dat zij hun eigen kinderen laten inenten dan leerlingen met een lagere opleiding en met lager opgeleide ouders.*

We benutten twee theorieën om tot meer inzicht te komen in de wegen waarlangs bevindelijkheid tot een kleinere kans op inenting leidt. De eerste houdt in dat mensen die tot een afwijkende groep behoren, neutralisatietechnieken (Sykes & Matza, 1957) gebruiken. De tweede omvat de eerste en zegt dat mensen cognitieve dissonantie opheffen (Festinger, 1957).

De eerstgenoemde theorie is ontwikkeld om crimineel gedrag te verklaren en stelt dat het plegen van overtredingen van de wetten van een land, net als ander menselijk gedrag, is aangeleerd in interactie met andere mensen, vooral in primaire relaties. Iedereen komt in aanraking met allerlei gedrag, zowel normaal als deviant. Mensen zullen dat gedrag vertonen waarmee ze het meest in aanraking komen. Deze theorie kan, wegens haar algemeenheid, worden gebruikt om het afzien van inenting te verklaren en is eerder toegepast door Veenman en Jansma (1980). In hun redenering is de heersende opinie in Nederland dat inenten een goede zaak is; het 'beschermt kinderen tegen besmettelijke ziekten'. Bevindelijk gereformeerden menen daarentegen dat inenten verkeerd is; het 'druist in tegen Gods Voorzienigheid'. Het huldigen van de laatste opvatting zou volgens Veenman en Jansma in de gedachten van bevindelijk gereformeerden gepaard gaan met een spanning. Die doet zich voor tussen de eigen mening en die van de omringende wereld. Deze spanning wordt geneutraliseerd door andere meningen, zoals de opvatting dat 'God een ziekte stuurt om de ware gelovigen van de anderen te onderscheiden'. Zo komen we tot de volgende hypothese:

4. *Naarmate leerlingen sterker de spanning neutraliseren die het gevolg is van de afwijzing van inenting, zullen ze minder vaak het meningokokkenvaccin gaan halen.*

Daarnaast gebruikten Veenman en Jansma de cognitieve-dissonantietheorie, die ook over spanningen handelt en algemener lijkt. Ze verklaren met die theorie dat sommige bevindelijk gereformeerden wel kozen voor bescherming tegen polio. Hoe rechtvaardigden deze bevindelijken hun keuze? Ook zij vermijden een spanning tussen twee tegengestelde meningen: 'Jezelf beschermen tegen polio is ingrijpen in Gods Voorzienigheid' en 'Er is een middel dat door anderen wordt toegepast om polio te voorkomen'. De betreffende respondenten vertelden dat het orale vaccin, in tegenstelling tot de inspuiting met antistoffen, geen preventie- maar een geneesmiddel was. Genezen mocht wel en daarom kozen ze voor dit vaccin. Onze volgende hypothese luidt daarom:

5. *Naarmate respondenten meer instemmen met een mening die cognitieve dissonantie vermindert, zullen ze met meer kans het meningokokkenvaccin gaan halen.*

Uit de theorieën van Veenman en Jansma leiden we nog een uitspraak af. Als mensen spanningen vermijden en dissonantie opheffen, zouden de bovengenoemde tegenstellingen tussen opvattingen vaker voorkomen bij bevindelijken die meer in aanraking komen met de mening dat vaccineren goed is. Leden van de Gereformeerde Bond binnen de Nederlands-hervormde Kerk zullen, zo veronderstellen we, dat het meest meemaken. Zij belijden hun geloof binnen die kerk. In het algemeen wordt vaccineren aanvaard binnen de Hervormde Kerk, dus hier is duidelijk sprake van een verschil in gedachtegoed. Onze afleiding luidt:

6. *Bevindelijk gereformeerden die lid zijn van de Gereformeerde Bond binnen de Nederlands-hervormde Kerk, wijzen vaccinatie minder af dan andere bevindelijken.*

4. De verzamelde gegevens

Het aanhangen van een bepaald geloof leidt tot een scala van menselijke gedragingen. In Nederland zijn er veel politieke partijen die zich richten op personen uit bepaalde religieuze stromingen. De Staatkundig Gereformeerde Partij is een partij die de Bijbel als leidraad voor het doen en denken neemt. Zij heeft een trouwe kiezersaanhang onder de leden van de verschillende bevindelijk gereformeerde groeperingen. Voor de eerste vraag van dit artikel gebruikten we de uitslagen van de Tweede-Kamerverkiezingen uit 1998 en de gemeentelijke inentingscijfers voor de eerste dag van het jaar daarop (IGZ, 1999). Voor beide variabelen zijn voor elke Nederlandse gemeente de percentages bekend.

Janse (1985) deed uitvoerig onderzoek naar de bevindelijke gereformeerde gezindten in Nederland. Zo enquêteerde hij in 1981 de leerlingen van vier reformatische scholen en hun ouders. Met zijn vragenlijst legde hij hun items voor over thema's als het zingen van gezangen in de kerk, het kijken naar televisie en opvattingen over een goede schoolopleiding voor meisjes. Ook vroeg Janse naar de mening van mensen over vaccinatie. Dat deed hij met het item 'innten moet worden aangemoedigd'. Bij het 25-jarig ambtsjubileum van Janse als hoofdredacteur van het Reformatisch Dagblad deed Coster in 1998 het onderzoek van Janse uit 1981 over. Door de gegevens uit beide enquêtes met elkaar te vergelijken, ontstaat een gedetailleerd beeld van eventuele ontwikkelingen in de tijd. Janses data bleven helaas niet bewaard. Toentertijd werkte men nog met 'supercomputers' en Janses 'banden' zijn vernietigd. Costers data zijn beschikbaar en worden opnieuw geanalyseerd.

De enquête die we zelf hielden, richtte zich op jongeren van de bovenbouw HAVO en VWO van een reformatische school in Rotterdam. Zij vulden een formulier in met vragen naar hun mening over innten en vragen over hun geloof. Tegelijkertijd werd gevraagd of ze zelf ingeënt waren, hun eigen kinderen zouden willen laten innten en of ze van plan waren het vaccin te halen tegen de meningokokken-C-bacterie. Ons onderzoek had in 2002 plaats, juist toen

de plannen bekend werden om jongeren tot 18 jaar op te roepen voor inenting tegen deze ziekte. Onze vragenlijst werd uitgedeeld in de lessen godsdienst en maatschappijleer en we kregen er 335 terug. We hadden graag over meer ingevulde formulieren beschikt, vooral vragenlijsten die op andere reformatorische scholen waren uitgedeeld. De mogelijkheden daartoe ontbraken ons echter. Het aantal van 335 leek ons voldoende voor statistische analyses waarin verschillende onafhankelijke variabelen tegelijk worden betrokken en meerdere variabelen als afhankelijke variabele dienstdoen. Volgens de contactpersoon op de reformatorische school was de respons bijna volledig. Wel kwam het enkele keren voor dat sommige vragen niet waren ingevuld of de achterkant van het formulier was vergeten. Verder wijzen we erop dat wij alleen jongeren in de bovenbouw HAVO en VWO hebben ondervraagd, terwijl de onderzoeken van Janse en Coster ook leerlingen met een lager opleidingsniveau betroffen.

De enquêteresultaten verschaffen meerdere aanwijzingen voor bevindelijkheid. Zo zijn daar voorkeur voor de SGP en lidmaatschap van een bepaalde kerk. Janse stelde de laatste vraag in 1981 voor leerlingen en ouders tegelijk, evenals Coster in 1998. Omdat kinderen meestal automatisch dooplid zijn van de kerk waartoe hun ouders behoren, hebben Janse en Coster stemvoornemen gebruikt als indicator voor de bevindelijkheid van leerlingen. In ons onderzoek vroegen we zowel naar de kerk van de ouders als naar het kerkgenootschap waartoe de leerlingen zich voelen behoren, evenals het stemvoornemen van een leerling. Een andere aanwijzing voor bevindelijkheid vormt volgens Janse en Coster de afwezigheid van een televisietoestel in een gezin en de kans om juist niet lid te zijn van een omroepvereniging. In een heranalyse van Costers gegevens uit 1998 gaan we na of zowel kerkgenootschap als stemgedrag en omroepidmaatschap een eigen invloed hebben op de mening over inenten.

Veenman en Jansma (1980) hielden na de polio-epidemie van 1978 open interviews in gemeenten met veel bevindelijk gereformeerden. Ze brachten de redeneringen van gewetensbezwaaarden terug tot een beperkt aantal neutralisatietechnieken. Deze opsomming gebruikten we voor vier items in onze enquête. Aan de bevindingen van Veenman en Jansma ontleenden we bovendien één item over de vermindering van cognitieve dissonantie.

Hoeveel zeggingskracht hebben de enquêtegegevens? De leerlingen op de door Janse, Coster en ons onderzochte reformatorische middelbare scholen vormen geen aselechte steekproef uit alle bevindelijk gereformeerde jongeren in Nederland. Door de keuze voor bepaalde scholen ontbreken bijvoorbeeld leerlingen in Zeeland en Overijssel. De hieronder te bespreken gegevens voor alle Nederlandse gemeenten over het percentage SGP-stemmen en het inentingspercentage doen echter niet vermoeden dat de bevindelijk gereformeerden in het groene hart van de Randstad afwijken. Geruststellend is ook dat reformatorische scholen zich op bevindelijk gereformeerden richten en nauwelijks andere leerlingen herbergen.

De gegevens uit onze eigen enquête achten we vergelijkbaar met die van Janse en die van Coster. De door ons uitgekozen school werd eerder door hen onderzocht en wij gebruikten hun enquêtevragen. Wel ondervroegen Janse en Coster leerlingen van de alle typen middelbare scholen, terwijl wij ons tot HAVO en VWO beperkten. Dit betekent dat voorzichtigheid moet worden betracht bij een vergelijking van de tijdreeks met percentages leerlingen die vinden dat inenten moet worden aangemoedigd.

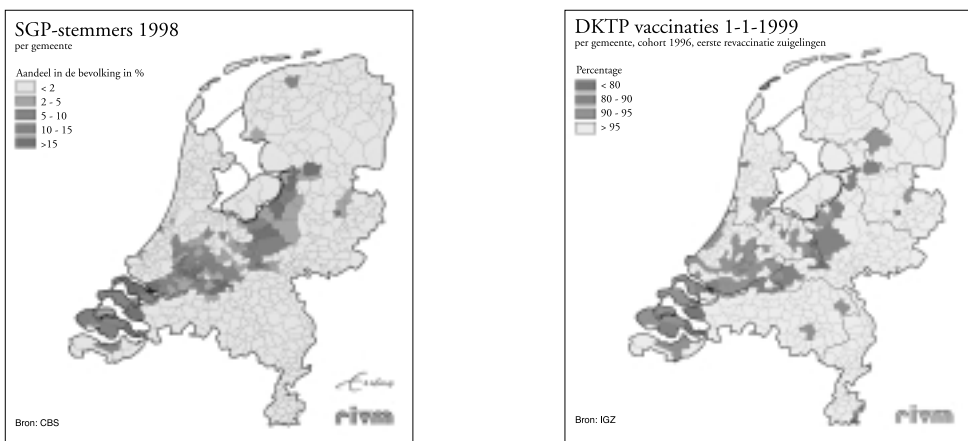
Wel is het mogelijk dat de representativiteit van leerlingen op reformatorische middelbare scholen voor alle bevindelijk gereformeerde jongeren in de loop van de tijd veranderde, en wel toenam. Met het optrekken van de leerplichtige leeftijd gingen ook lager opgeleide ouders, die volgens onze hypothesen inenten vaker afwijzen, hun kinderen naar de middelbare school sturen. Dat betekent dat als gevolg van een andere samenstelling van de groep leerlingen de afwijzende houding onder leerlingen in bepaalde mate sterker kan zijn geworden. Er zijn echter ook factoren die tot meer inenting nopen: 'de tijden veranderden'. Dat betekent dat indien wordt gevonden dat de houding van leerlingen van reformatorische middelbare scholen ten opzichte van inenten positiever bleek te worden, deze trend niet kan worden 'wegverklaard' als een voor de hand liggende vertekening in de gegevens. Onze algemene stelling is dat vertekeningen in onze gegevens niet alleen ten gunste van onze hypothesen kunnen werken maar ook ten nadele en dat het gewenst is vragen over de richting van de vertekening aan de orde te stellen aan de hand van specifieke onderzoeksbevindingen. Dat zullen we aan het eind van dit artikel doen.

5. Resultaten

5.1 Onderzoek op gemeentelijk niveau

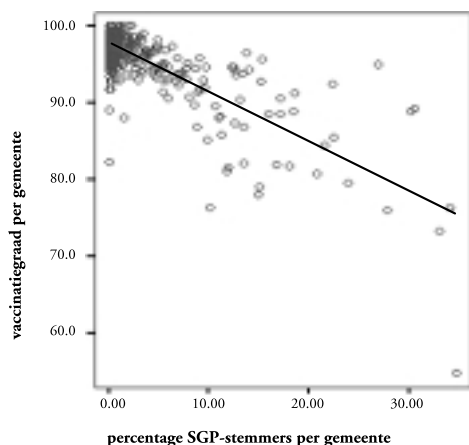
Om een beeld te krijgen van vaccinatie in het hedendaagse Nederland, analyseerden we gegevens over de uitslagen van Tweede-Kamerverkiezingen en de inentingscijfers voor alle Nederlandse gemeenten. Door deze percentages met elkaar te correleren, is de sterkte van het verband bepaald tussen SGP stemmen en inenten. Als deze gegevens worden gevisualiseerd, is de bijbelgordel goed te zien, de zo door het Reformatorisch Dagblad genoemde streep door Nederland vanaf Zeeland over de Veluwe tot in Overijssel. Naarmate er vaker op de SGP gestemd wordt in een gemeente, is de vaccinatiegraad voor DKTP lager.

Figuur 1 en 2: DKTP vaccinaties per 1-1-1999 vergeleken met het percentage SGP-stemmers in 1998

Uit figuur 1 blijken grote verschillen tussen gemeenten in stemgedrag. Figuur 2 maakt dit duidelijk voor vaccinatiegraad. Het blote oog leert dat de gemeenten waar het meest op de SGP wordt gestemd, een lage vaccinatiegraad hebben, laag dan wel voor Nederlandse begrippen, want de gemiddelde vaccinatiegraad in Nederland ligt boven de 95. In welke mate hangen vaccinatie en stemmen samen? Hiertoe rekenden we de correlatie uit tussen het percentage SGP-stemmers in een gemeente en de vaccinatiegraad voor een gemeente. Deze bleek -0.780 te bedragen; ze is significant bij een alfa van 0.01 . In figuur 3 tekenen we de lijn voor de lineaire regressie van het percentage gevaccineerden als afhankelijke variabele, op het percentage SGP-stemmers als onafhankelijke variabele. Het intercept van deze lijn is $97,793$. Dat betekent dat in een plaats waar nul procent van de bevolking SGP stemt, 98% van de bevolking is ingeënt en 2% niet. De geschatte regressiecoëfficiënt bedraagt $-0,663$. Als het percentage SGP-stemmen met $1,00$ stijgt, wordt het percentage van de bevolking dat is ingeënt $0,66$ lager. Aldus ons macrobewijs dat het bevindelijk gereformeerde geloof nog steeds gepaard gaat met een geringere acceptatie van vaccinatie.

Figuur 3: *Het effect van SGP stemmen op vaccinatiegraad; spreidingsdiagram met regressielijn, elk rondje is een gemeente.*

Lineaire regressievergelijking: $\text{vaccinatiegraad} = 97,79 - 0,66 * \text{percentage SGP-stemmers}$.

Adjusted $R^2 = 0,61$

5.2 Het aanmoedigen van vaccinatie in 1981, 1998 en 2002

Janse en Coster vroegen in hun onderzoeken leerlingen naar hun instemming met de stelling: 'Inenten moet worden aangemoedigd', Janse deed dat tevens voor hun ouders. Ook in ons onderzoek vroegen we leerlingen over dit onderwerp. De frequentieverdelingen voor dit item staan in tabel 1. Zoals te zien valt, stonden in 1981 leerlingen op reformatoische scholen positiever ten opzichte van inenten dan hun ouders, terwijl zich in de jaren daarna een stijging voor-

doet in het percentage leerlingen dat positief is. Verder valt op dat het aantal tegenstanders van vaccinatie drastisch daalde. Aan de daling tussen de 1998 en 2002 mag geen bijzondere aandacht worden geschonken omdat de eerste cijfers betrekking hebben op alle leerlingen in het middelbaar onderwijs en de tweede alleen op HAVO- en VWO-leerlingen.

Tabel 1: Frequentieverdeling in 1981, 1998 en 2002 van het item 'innten moet worden aange-moedigd'

	1981 (ouders onderzoek Janse)	1981 (leerlingen onderzoek Janse)	1998 (onderzoek Coster)	2002 (eigen onderzoek)
(Helemaal) mee eens	37,0	51,5	74,3	76,4
Geen mening/geen antwoord	8,6	7,6	5,5	14,0
Niet mee eens	54,4	40,9	20,2	9,6
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0
N	315	450	421	335

Bron: Jansen (1995), Coster (1998) en databestand Webbink 2002

5.3 Logistische regressieanalyse voor het aanmoedigen van vaccinatie in 1998

Hoewel Coster dat niet deed, is het mogelijk op zijn data over het aanmoedigen van inenting een multiële regressie uit te voeren. We krijgen dan een indruk van de effecten van een factor gecontroleerd voor de overige factoren in de multiële regressievergelijking. Om de analyse eenvoudig te houden, hebben we de gegevens over aanmoedigen gedichotomiseerd. Om een onevenwichtige verdeling van het aantal respondenten over de twee categorieën te vermijden, vormden we voor het bestand uit 2002 de categorie 'helemaal mee eens plus mee eens' versus de categorie 'geen mening/geen antwoord plus niet mee eens'. Daarna hercodeerden we Costers metingen op overeenkomstige wijze. De keuze voor een dichotome afhankelijke variabele leidde ertoe dat we logistische regressie toepasten.

De variabele 'kerkgenootschap' van een leerling in het bestand van Coster is zo gehercodeerd dat er een 'hervormde' en 'gereformeerde' categorie ontstond. De hervormde categorie bestaat uit de leden van De Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk, de gereformeerde categorie bestaat uit de overige kerkgenootschappen. Hiermee wordt niet gesuggereerd dat de 'hervormde' categorie minder bevindelijk is, maar wordt aangegeven met welke anderen iemand zijn geloof beleeft. Deze hercodering pasten we ook toe op het bestand voor 2002.

Costers databestand bevat talrijke achtergrondvariabelen die mogelijk van invloed zijn op de afhankelijke variabele. Daarom gebruikten we naast schoolniveau, kerkgenootschap, leeftijd en SGP stemmen, de antwoorden op de vraag of men lid is van een omroep en de antwoorden op de vraag over de grootte van iemands woonplaats, als onafhankelijke variabelen in onze

regressiemodellen. Coster vroeg niet apart naar het kerkgenootschap van ouders en respondenten. Omdat zowel Janse als Coster aangeeft dat stemmen op de SGP een goede aanwijzing vormt voor bevindelijkheid en omdat onze gegevens over gemeenten betrekking hebben op het percentage SGP-stemmen, hebben we twee modellen geschat. Eerst is een multiële logistische regressievergelijking toegepast met het kerkgenootschap van de ouders als voorspeller. Als tweede is het stemvoornemen van de leerlingen als variabele aan de vergelijking toegevoegd. In tabel 2 staan de parameters van de modellen.

Tabel 2: Logistische regressieanalyse voor het item 'innten moet worden aangemoedigd' (helemaal eens en eens versus overige antwoorden)

N	geen indicator SGP		met indicator SGP	
	400		377	
	B	(s.e)	B	(s.e.)
Constante	0,98	(0,17)	0,11	(0,48)
Leeftijd	-0,40*		-0,29	(0,19)
Schooltype (referentie LS/MAVO)				
HAVO/VWO	0,08	(0,30)	0,25	(0,32)
Hervormd	1,27**	(0,37)	0,97*	(0,41)
Lid omroep	2,40**	(0,38)	2,09**	(0,41)
Woonplaats (referentie dorp)				
Grotere plaats	-0,40	(0,30)	-0,01	(0,33)
Stad	-0,01	(0,38)	0,07	(0,41)
Respondent wil geen SGP stemmen			1,62**	(0,32)
Chi ²	20,00* (df = 8)		18,81* (df = 8)	
P (Hosmer en Lemeshowtest)	0,01		0,02	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

BRON: Databestand Coster 1998.

Allereerst merken we naar aanleiding van tabel 2 op dat, zoals ook werd verwacht, er twee typen bevindelijk gereformeerden zijn. Leerlingen uit een gezin dat behoort tot de Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk, stemmen in beide geschatte modellen significant vaker in met de stelling dat innten moet worden aangemoedigd. Dat bevestigt hypothese 6. In het vervolg zullen we zien dat bevindelijkheid, zoals afgemeten aan lidmaatschap van de Gereformeerde Bond, telkens de door ons verwachte gevolgen heeft.

Daarnaast versterkt volgens tabel 2 een andere aanwijzing voor bevindelijkheid, het omroeplidmaatschap van iemands ouders, de houding van een leerling ten gunste van vaccinatie. Het bezitten van een televisie was in bevindelijk gereformeerde kringen taboe. De weerstand wordt steeds minder, maar er is nog steeds een grote groep die daar tegen is. Het bezitten van een televisie en bovenal omroeplidmaatschap kan wijzen op een houding die steeds meer toegroeit naar het gemiddelde in de Nederlandse samenleving. Deze kleinere afstand blijkt niet

alleen uit omroepidmaatschap, maar ook uit de positieve gevolgen van ouderlijk omroepidmaatschap voor de houding ten opzichte van vaccineren bij hun kinderen.

Het eerste model in tabel 2 toont verder een licht effect van leeftijd; naarmate leerlingen ouder zijn, stemmen ze minder vaak in met de stelling dat inenten moet worden aangemoedigd. Aan het tweede model is het stemvoornemen van leerlingen toegevoegd. Respondenten die aangaven niet op de SGP te zullen stemmen, waren het vaker eens met de stelling dat inenten moet worden aangemoedigd dan toekomstige SGP-stemmers; daarnaast verdwijnt het leeftijdseffect. Ook andere effecten worden kleiner. Een invloed van woonplaats vinden we niet. De tijd van afgelegen dorpen en een platteland is voorbij. De slotsom die we aan tabel 2 verbinden, luidt dat het geloof zoals weerspiegeld in stemgedrag, een sterke verklarende factor vormt, ook als rekening wordt gehouden met omroepidmaatschap en deel uitmaken van de Hervormde Kerk.

In de enquêtes van Coster en Janse is alleen gevraagd naar het aanmoedigen van vaccinaties. Het is ook interessant om te vragen naar het gedrag van mensen. Men kan immers volhouden dat instemmen met een aanmoedigingsbeleid niet hoeft te betekenen dat mensen ook zelf hun kinderen willen laten vaccineren. Janse en Coster vroegen in hun enquêtes niet of leerlingen waren ingeënt, in onze enquête uit 2002 deden we dat wel.

5.4 Logistische regressieanalyse voor het al dan niet ingeënt zijn van leerlingen in 2002

Aan de respondenten in ons eigen onderzoek is gevraagd of ze zelf ingeënt waren tegen besmettelijke ziekten zoals polio, rode hond en de bof. Deze vraag kon met 'ja' of 'nee' worden beantwoord. Enige respondenten gaven aan dat ze voor sommige ziekten wel ingeënt waren, maar niet voor alle. De vaccins voor de eerdergenoemde ziekten worden niet altijd tegelijkertijd toegediend. Ook de respondenten die aangaven ten dele ingeënt te zijn, zijn door ons ingedeeld in de ja-categorie. Het gaat hier niet alleen om slechts een paar kinderen; daarnaast lijken hun ouders, ondanks het feit dat niet alle inentingën werden toegediend, toch in strijd met het idee van Gods Voorzienigheid te hebben gehandeld.

Door middel van logistische regressieanalyse is onderzocht welke kenmerken van de ouders van invloed zijn op de keuze hun kinderen te laten inenten. Hiervoor zijn verschillende modellen geschat. In het vervolg presenteren we eerst modellen met onafhankelijke variabelen die in de tijd het verst terugliggen, en later modellen die tevens onafhankelijke variabelen omvatten die dichterbij het tijdstip waarop de afhankelijke variabele betrekking heeft. Deze stapsgewijze werkwijze stelt ons in staat na te gaan of de effecten van verder in de tijd teruggaande variabelen direct dan wel indirect (via in de tijd nabije variabelen) verlopen. Binnen elk van deze groepjes brengen we soms nog een ordening aan: eerst nemen we de variabelen op die volgens ons belangrijker zijn, dan die welke minder effect zouden hebben.

In onze enquête is gevraagd tot welk kerkgenootschap ouders behoorden, naar hun hoogst genoten opleiding, het beroep van de vader en dat van de moeder. Bij de moeder werd eerst gevraagd of ze buitenshuis werkte, en zo ja, welk beroep ze had. De reden hiervoor vormde de veronderstelling dat bij bevindelijk gereformeerden de plaats van de moeder in het gezin is. Als

vrouwen buitenshuis werken, is de kans groter dat ze met andere mensen en denkbeelden in aanraking komen en er eerder voor kiezen hun kinderen te laten inenten. Vaders beroep is gecodeerd volgens de International Socio-Economic Index for all Occupations (Ganzeboom, de Graaf & Treiman, 1992). Zo kan deze nominale variabele met een groot aantal categorieën als één enkele intervalvariabele in regressieanalyses worden opgenomen.

In een doorsnee Nederlands gezin zouden ouders samen beslissen over de inenting van hun kinderen. Wat gebeurt er onder bevindelijken? Om meer inzicht te krijgen in de ouderlijke kenmerken die van invloed zijn op het inenten van leerlingen, zijn modellen geschat waarin op uiteenlopende wijze kenmerken van de vader en/of moeder zijn opgenomen. Deze modellen staan in tabel 3. In ons commentaar op deze tabel spreken we kortheidshalve over 'de kans op inenting'. Strikt gesproken moet dat zijn: 'de natuurlijke logaritme van de verhouding van de kans dat iemand is ingeënt en de kans dat deze dat niet is'.

Tabel 3: Respondent is wel of niet ingeënt, logistische regressieanalyse

	kenmerken vader				kenmerken moeder		alleen opleiding vader en moeder	kenmerken beide ouders		model met 'significante' effecten
N	311		294		315		306	289		298
	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)
Constante	0,83		-0,62		-0,01		0,29		-1,22	(0,68)
Opleiding	0,16*	(0,07)	0,09	(0,08)			0,09	(0,07)	0,03	(0,29)
vader										
Beroepsstatus			0,03*	(0,01)					0,02	(0,01)
vader										
Opleiding					0,30*	(0,09)	0,22*	(0,09)	0,21*	(0,10)
moeder										
Moeder werkt					0,15	(0,33)			-0,29	(0,37)
buitenshuis										
Hervormd			1,65**	(0,44)	1,32*	(0,39)			1,58**	(0,45)
Chi ²	12,29*	(df = 5)	9,21	(df = 8)	6,16	(df = 8)	6,48	(df = 8)	6,48	(df = 8)
P (Hosmer en Lemeshowtest)	0,03		0,33		0,63		0,59		0,56	0,95

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

BRON: Databestand Webbank 2002

Ter verduidelijking van de eerste regel in tabel 3: de waarde van de constante is de kans op inenting voor respondenten wier ouders niet bij de Gereformeerde Bond behoren, van wie de vader en de moeder de laagst mogelijk genoten opleiding volgden, wier moeder niet buitenshuis werkt en wier vader de laagst mogelijke beroepsstatus heeft.

Uit de parameters van de modellen in tabel 3 blijkt dat, naast het kerkgenootschap waar de ouders toe behoren, slechts het opleidingsniveau van de moeder in elk model een significant effect heeft. Dit lijkt onze hypothese 1 te bekrachtigen dat als de opleiding van de ouders hoger is, kinderen vaker worden ingeënt. Wordt alleen vaders opleidingsniveau opgenomen (het eerste model), dan heeft deze variabele een significant effect. Dat lijkt echter te worden 'weggevangen' door de beroepsstatus van de vader (het tweede model) en het opleidingsniveau van de moeder (het vierde). Het effect van het opleidingsniveau van de vader is dan niet meer rechtstreeks, maar indirect. Hoe dan ook, het opleidingsniveau van de moeder heeft een groter effect dan dat van de vader. Die bevinding is verrassend. Gezien de traditionele plaats van de vrouw onder bevindelijk gereformeerden, verwachtten we een groter effect van vaders opleidingsniveau.

Bij deze constatering zijn wel drie dingen te bedenken. Ten eerste heeft het buitenshuis werken door de moeder van een leerling, geen onafhankelijk effect op de kans dat een leerling is ingeënt. Klaarblijkelijk verruimt opleiding de blik van een bevindelijk gereformeerde moeder meer dan buitenshuis werken. Ten tweede heeft de beroepsstatus van de vader wel een positief effect op de kans dat een leerling van een reformatorische school is ingeënt, zij het niet in alle modellen. Zo invloedarm is een bevindelijk gereformeerde vader ook weer niet. Ten derde is het effect van beroepsstatus groter dan het wellicht lijkt. Deze status is gemeten met de ISEI, die kan variëren van 10 tot 90, terwijl de opleiding van een vader en moeder is gemeten met een schaal die acht (1 = alleen lagere school, 8 = WO) niveaus telt. Onze slotsom is dat hypothesen over de opleiding van ouders moeten worden vervangen door een afzonderlijke hypothese over de opleiding van de vader en een andere over die van de moeder.

5.5 Logistische regressieanalyse voor het gaan halen van het meningokokkenvaccin

Onze enquête is afgenomen in de tijd dat de Nederlandse overheid besloot kinderen van achttien jaar en jonger in te enten tegen meningokokken-C. Opgroeiende jongeren zullen bij een besluit hierover een stem hebben. Daarom vroegen we onze leerlingen of zij het vaccin willen gaan halen. Natuurlijk hebben de ouders ook invloed op de beslissing, daarom hebben we tevens modellen met kenmerken van de ouders geschat. De parameters van de logistische regressiemodellen staan in tabel 4.

In het eerste model van tabel 4 met alleen de opleiding van beide ouders valt op dat het opleidingsniveau van de vader een significant effect heeft en dat van de moeder niet. Klaarblijkelijk zijn moeders doorslaggegender als het om het inenten van de kinderen gaat en minder van invloed op de houdingen van hun kinderen. Als ook andere ouderlijke kenmerken worden opgenomen, hebben de beroepsstatus van de vader en het hervormd zijn van de ouders gevolgen. Het significante effect van de laatste variabele verdwijnt als het leerlingkenmerk ingeënt zijn, wordt opgenomen. Dit laatste effect spreekt voor zich, maar dat geldt niet voor de bevinding dat het effect van kerkgenootschap geheel indirect wordt. Het opleidingsniveau van leerlingen laat geen significant effect zien. Dit is onzes inziens geen ontkrachting van hypothese 2. Ten eerste hebben leerlingen hun opleiding niet beëindigd en ten tweede zijn alleen leerlingen van HAVO en VWO-klassen ondervraagd. Een onderzoeksopzet die leidt tot meer spreiding in de opleidingsvariabele voor leerlingen, zal mogelijk meer effect te zien geven.

Tabel 4: Respondent wil het meningokokkenvaccin gaan halen, logistische regressieanalyse

	opleiding vader en moeder				alle kenmerken ouders		respondent is ingeënt		alle kenmerken		model met 'significante' effecten	
N	307		301		286		285		267		290	
	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)
Constante	0,79		0,52		-1,29		-2,29		-2,09		-2,20	
Opleiding vader	0,21*	(0,08)	0,16*	(0,08)	0,05	(0,09)	0,03	(0,10)	0,02	(0,11)	0,05	(0,10)
Beroepsstatus vader					0,04**	(0,01)	0,04*	(0,02)	0,04*	(0,02)	0,04*	(0,02)
Opleiding moeder			0,13	(0,10)	0,10	(0,10)	0,04	(0,11)	0,06	(0,12)		
Moeder werkt buitenshuis					0,28	(0,39)	0,12	(0,43)	0,22	(0,44)		
Ouders hervormd					0,96*	(0,41)	0,50	(0,46)	-0,99	(1,00)	0,50	(0,45)
Respondent is ingeënt							2,29**	(0,41)	2,25**	(0,42)	2,35**	(0,40)
Hervormd respondent									1,58	(1,00)		
Klas (ref, = HAVO)									-0,28	(0,41)		
Chi ²	3,32	(df = 5)	4,95	(df = 8)	2,05	(df = 8)	8,17	(df = 8)	6,25	(df = 8)	9,41	(df = 8)
P (Hosmer en Lemeshowtest)	0,65		0,76		0,98		0,42		0,62		0,33	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

BRON: Databestand Webbing 2002.

Opvallend aan de modellen in tabel 4 is dat de beroepsstatus van de vader significante gevolgen heeft en het opleidingsniveau en het buitenshuis werken van de moeder niet. Wanneer zowel het kerkklidmaatschap van de ouders van leerlingen als de kerk waartoe leerlingen zichzelf rekenen, in hetzelfde model wordt opgenomen, heeft geen van deze twee variabelen een significant effect. Ze hangen zo sterk met elkaar samen dat niets kan worden gezegd over relatieve gewichten. Het percentage leerlingen dat zegt tot dezelfde kerk als hun ouders te behoren, bedraagt 86.

Het opleidingsniveau van de moeder en dat van de vader hebben in tabel 4 evenmin een effect op de kans dat leerlingen het meningokokkenvaccin willen halen. Daarbij tekenen we aan dat het effect van ingeënt zijn, wel significant is. Dit betekent dat een deel van de gevolgen van vaders en moeders op het voornemen van leerlingen het meningokokkenvaccin te gaan halen, indirect is. Een insignificant direct effect van het opleidingsniveau van de ouders spreekt daarom niet sterk tegen onze hypothese. Omdat het teken van de betreffende parameters zoals verwacht is en omdat de aantallen waarop onze analyses berusten klein zijn, houden we het er voorlopig op dat we ten onrechte de nulhypothese aanvaardden.

5.6 Logistische regressieanalyse voor het inenten van eventuele kinderen

Bovenstaande resultaten ondersteunen onze hypothesen over opleidingsniveau. Door ook voornemens van leerlingen tot inenting te onderzoeken, kunnen we onze hypothesen scherper toetsen. We gingen daarom na welke leerlingen van plan waren hun eigen kinderen te laten inenten (wanneer ze die later hebben). De resultaten van deze analyses staan in tabel 5.

Tabel 5: Respondent wil eigen kinderen laten inenten; logistische regressieanalyse

	opleiding vader en moeder				alle kenmerken ouders		respondent is ingeënt		alle kenmerken		model met 'significante' effecten	
N	312		306		289		288		270		329	
	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)
Constance	0,97		0,88		-0,38		-1,68		-1,77		-0,83	
Opleiding vader	0,11	(0,06)	0,08	(0,07)	0,03	(0,08)	0,06	(0,11)	0,06	(0,11)		
Beroepsstatus vader					0,02	(0,01)	0,01	(0,02)	0,02	(0,02)		
Opleiding moeder			0,06	(0,08)	0,06	(0,09)	-0,07	(0,11)	-0,08	(0,46)		
Moeder werkt buitenshuis					-0,42	(0,33)	-0,95	(0,45)	-1,03*	(0,46)	-0,81*	(0,40)
Ouders hervormd					1,39**	(0,39)	0,89	(0,47)	0,23	(1,06)	0,56	(0,42)
Respondent is ingeënt							3,65**	(0,47)	3,55**	(0,48)	3,62**	(0,41)
Hervormd respondent									0,96	(0,79)		
Klas (ref. = HAVO)									-0,15	(0,33)		
Chi ²	4,41	(df = 5)	1,62	(df = 8)	5,73	(df = 8)	8,49	(df = 8)	5,95	(df = 8)	3,17	(df = 5)
P (Hosmer en Lemeshowtest)	0,49		0,99		0,68		0,39		0,65		0,67	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

BRON: Databestand Webwinkel 2002.

Bij de beslissing van leerlingen om later hun (eventuele) kinderen al dan niet te laten inenten, blijken volgens tabel 5 nagenoeg dezelfde factoren te spelen als bij de beslissing zelf het meningokkenvaccin te gaan halen. De directe invloed van het opleidingsniveau van de ouders is nu geheel afwezig. Dit strookt met de mogelijke nieuwe hypothese dat ouderlijke opleiding minder effect heeft op verder in de toekomst liggende verschijnselen. Opvallend is tevens het negatieve effect van de variabele voor het buitenshuis werken van de moeder. Dit effect is tegengesteld aan de verwachting. We vinden het moeilijk hiervoor een verklaring te bedenken. Wel blijken, zo leren de nominale beroepsgegevens, de weinige buitenshuis werkende moeders verzorgende beroepen uit te oefenen. Wellicht trekken deze beroepen traditioneel ingestelde bevindelijke vrouwen aan.

5.7 Neutralisatie en vermindering van dissonantie

Hypothesen 4 en 5 handelen over de weg waarlangs bevindelijkheid haar gevolgen heeft. Om ze te toetsen, namen we in onze enquête de volgende vijf items op:

1. Ten tijde van een epidemie is een vaccin geen preventiemiddel maar een geneesmiddel.
2. Als God een ziekte (zoals polio) stuurt, kunnen wij daar niets aan doen.
3. Het is hypocriet om mensen te veroordelen die tegen inenten zijn, omdat er mensen zijn die ergere dingen met hun kinderen doen.
4. Een ziekte kan door God gezonden worden om de ware gelovigen te onderscheiden.
5. Als je jezelf laat inenten, gebeurt er misschien wel iets ergers met je.

Het eerste item is hier gekozen als meting van reductie van dissonantie bij bevindelijk gereformeerden met een positieve houding ten opzichte van inenten. Bij deze mensen zou verwacht mogen worden dat het instemmen met deze stelling samenhangt met een positieve houding ten opzichte van vaccineren. Van de overige vier is een schaal gemaakt met een minimum van 0 (met geen enkele stelling eens) en een maximum van vier (met alle stellingen eens). Iemand met een score van 4 hanteert alle door ons gemeten technieken om de afwijzing van vaccinatie te neutraliseren. De score van leerlingen op deze schaal is vervolgens in logistische regressiemodellen opgenomen. De parameters uit modellen ter verklaring van het al dan niet halen van het meningokokkenvaccin staan in tabel 6. Deze tabel is een voortzetting van tabel 4, waaruit we voor het leesgemak drie modellen hebben overgenomen.

Volgens tabel 6 is het effect van neutralisatietechnieken significant. Ook het teken is als verwacht: een leerling die meer instemt met items die een afwijzing van vaccinatie neutraliseren, is minder voor inenting. Leerlingen weten dat inenten tegen meningokokken voordelen heeft, maar willen toch het vaccin niet halen. Om dit te rechtvaardigen, hanteren ze neutralisatietechnieken. Dit resultaat is een opsteker voor hypothese 4.

Op dezelfde manier voerden we een analyse uit met, naast achtergrondvariabelen, het item dat de vermijding van cognitieve dissonantie meet. De resultaten staan ook in tabel 6. Naast de 'neutralisatietechnieken' heeft het reductiemechanisme geen eigen significant effect. Wel is de richting zoals verwacht. Hypothese 5 kan gezien deze resultaten niet worden aanvaard. Het gekozen item was echter nogal vaag en vormde de enige op grond van eerdere vrije interviews beschikbare indicator om dissonantie te meten. Daarom achten we dit resultaat bemoedigend voor latere studies waarin meer items worden ontwikkeld.

Tabel 6: *De invloed van neutralisatietechnieken en het reductiemechanisme op het halen van het meningokokkenvaccin*

	kenmerken ouders en ingeënt zijn				alle kenmerken		neutralisatie-technieken		reductie-mechanisme	
N	285		285		267		263		261	
	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)	B	(s.e.)
Constante	-1,29		-2,29		-2,09		-2,88		3,70	
Opleiding vader	0,05	(0,09)	0,03	(0,10)	0,02	(0,11)	0,01	(0,11)	0,02	(0,14)
Beroepsstatus vader	0,04**	(0,01)	0,04*	(0,02)	0,04*	(0,02)	0,03*	(0,02)	0,04*	(0,02)
Opleiding moeder	0,10	(0,10)	0,04	(0,11)	0,06	(0,12)	0,01	(0,12)	0,02	(0,13)
Moeder										
werkt buitenshuis	0,28	(0,39)	0,12	(0,43)	0,22	(0,44)	0,01	(0,46)	0,03	(0,47)
Ouders hervormd	0,96*	(0,41)	0,50	(0,46)	-0,99	(1,00)	-0,28	(0,06)	-0,33	(1,11)
Respondent is ingeënt			2,29**	(0,41)	2,25**	(0,42)	2,16**	(0,43)	2,21**	(0,44)
Respondent hervormd					1,58	(0,99)	0,92	(1,11)	1,01	(1,09)
Klas (ref. = HAVO)					-0,28	(0,41)	-0,44	(0,42)	-0,39	(0,43)
Neutralisatietechnieken							0,48*	(0,23)	0,49*	(0,23)
Reductiemechanisme									0,26	(0,18)
Chi ²	2,05 (df = 8)		8,17 (df = 8)		6,25(df = 8)		7,19 (df = 8)		3,66 (df = 8)	
P (Hosmer en Lemeshowtest)	0,98		0,42		0,62		0,52		0,89	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

BRON: Databestand Webbink 2002.

6. Conclusies en discussie

Iedereen weet dat bevindelijk gereformeerden tegen vaccinatie zijn. Trapt onderhavige studie daarom een open deur in? Dat onderzoek naar bevindelijk gereformeerden nuttig kan zijn, blijkt echter als er een epidemie rondwaart. Toen het meningokokken-C-bacil in 2002 uitbrak, raakten de gemoederen verhit. Vaccinatie bleek als recht te worden beschouwd. Bij inentingscampagnes wordt tegenwoordig niet alleen gelet op de gevaren voor de volksgezondheid, maar ook op de wensen van bezorgde ouders. Het verloop van de nieuwe ziekten AIDS en SARS toont aan dat ze zich snel buiten kleine kringen kunnen verspreiden.

De mening van bevindelijk gereformeerden ten aanzien van vaccinaties is positiever geworden, zoals we in dit artikel aantoonde. Daarnaast is gebleken dat de 'bevindelijk gereformeerden' niet zo homogeen zijn, als de benaming wellicht doet vermoeden. Een conclusie op grond van een heranalyse van Costers gegevens uit 1998 en die uit ons eigen onderzoek voor 2002 luidt dat niet alleen wat houding maar ook wat gedrag betreft, leden van de Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk 'moderner' zijn dan andere bevindelijken. We hebben dit

verklaard door aan te nemen dat leden van de Gereformeerde Bond meer in aanraking komen met personen die vaccinatie goedkeuren en praktiseren.

Een moeilijkheid met de slotsom dat bevindelijk gereformeerden positiever over inenten zijn geworden, is of de gegevens uit de onderzoeken voor 1981, 1998 en 2002 met elkaar vergelijkbaar zijn. We stipten deze kwestie reeds aan. We opperden toen dat de groei van het onderwijs als gevolg kan hebben gehad dat kinderen van bevindelijke ouders die eerder niet naar de middelbare school gingen, dat tegenwoordig wel doen. Dit betekent dat, als bevindelijkheid bewerkstelligde dat kinderen minder naar de middelbare school gingen, deze wijziging in de samenstelling van de groepen leerlingen kan hebben geleid tot een afname van het percentage leerlingen met een positieve houding ten opzichte van inenting. We vonden in ons onderzoek echter een toename in dit percentage. Een mogelijke vertekening in onze gegevens biedt dus geen verklaring voor de gevonden trend. Ook andere bevindingen geven ons geen aanleiding specifieke vertekeningen in ons materiaal te vermoeden.

Naast lidmaatschap van de Hervormde Kerk, bleek opleidingsniveau een verklaring te bieden voor vaccinatie. Dat deed het niet alleen voor het al dan niet ingeënt zijn van kinderen, maar ook voor de voornemens van leerlingen om zelf een vaccin te halen en voor hun voornemens later hun eigen kinderen te laten inenten. De gevolgen van ouderlijk opleidingsniveau zijn bepaald verstrekkend: hoe hoger de opleiding van de ouders, des te eerder de respondent het meningokokkenvaccin wil gaan halen en zijn eigen kinderen wil laten inenten. Naar het lijkt heeft volgens onze resultaten verrassenderwijs de opleidingshoogte van de moeder, vergeleken met die van de vader, meer invloed op het al dan niet ingeënt zijn van hun kinderen. Helaas is er door de geringe diversiteit in de opleiding van jongeren binnen onze steekproef geen effect terug te vinden van hun eigen opleidingsniveau.

In dit artikel poogden we een schaal te maken voor de neutralisatietechnieken die tegenstanders van vaccinaties zouden hanteren omdat ze weten dat vaccineren voordelen biedt. Hiervoor bedachten we enige items op grond van de vrije interviews van Veenman en Jansma uit 1978. Gebleken is dat mensen die meer instemmen met deze items, met een grotere kans tegen vaccinatie zijn. Deze resultaten ondersteunen de theorie dat bevindelijk gereformeerden neutralisatietechnieken hanteren en spreken niet sterk tegen de theorie dat ze cognitieve dissonantie vermijden. Met de laatste formulering doelen we op een gebrek in onze vragenlijst: we beschikten over slechts één item om dissonantie te meten. In de analyses vonden we geen significant effect, wel bleek de 'richting' van het effect als verwacht. Nader onderzoek naar de toepasbaarheid van deze theorie bij de verklaring van houdingen en gedragingen rond vaccinatie lijkt ons nog steeds interessant.

Ons onderzoek over inenting had betrekking op bevindelijk gereformeerden en hun opleidingsniveau. De kranten hebben de laatste tijd geschreven dat bepaalde hoogopgeleide ouders kritisch ten opzichte van inenten staan. Hoe onze bevindingen over opleiding zich verhouden tot dit vermoeden is een interessante kwestie voor vervolgonderzoek. Deze kwestie viel buiten het kader van ons onderzoek. Ook was het niet mogelijk met de door ons verzamelde data na te gaan of het gevonden effect van opleidingshoogte door de tijd heen verschilde. Ten tijde van het invoeren van vaccinaties had lang niet iedereen kennis van het inentingsprincipe. Hoog-

opgeleiden hadden daarin waarschijnlijk wel een voorsprong. Tegenwoordig is deze kennis wijdverbreid. We achten het de moeite waard over bijvoorbeeld tien jaar ons onderzoek te herhalen. De gegevens uit het dan nieuw aangelegde databestand kunnen dan worden vergeleken met die uit ons bestand voor 2002. Zo kan worden nagegaan in hoeverre de effecten van opleidingsniveau kleiner zijn geworden.

Noten

1. Ellen Webbink studeerde sociologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Haar doctoraalscriptie, waarvoor ze een enquête organiseerde, heet *'Zij die gezond zijn, hebben geen geneesheer nodig, Een studie naar bevindelijk gereformeerden en hun opvattingen over vaccinaties'*. Wout Ultee is hoogleraar sociologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Met Wil Arts en Henk Flap schreef hij het leerboek *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*, derde gewijzigde druk, 2003, met Jaap

Dronkers redigeerde hij in 1995 de bundel onderzoeksartikelen *Verschuivende ongelijkheden*. Met dank aan de leerlingen van het Wartburgcollege, locatie Guido de Brès, in Rotterdam die onze vragenlijst invulden, aan W. Sinke, de docent op deze school die onze enquête verspreidde, aan J.A. Coster voor het ter beschikking stellen van het databestand voor 1998 en aan C.L.S. Janse voor zijn antwoorden op onze vragen over dat voor 1981.

Literatuur

- Coster, J.A., Bisschop, R. & Janse, C.S.L. (red.) (1988). *De eeuw in het hart. De bevindelijk gereformeerden op weg naar de eenentwintigste eeuw*. Houten: Den Hertog.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Ganzeboom, H.B.G., Graaf, P.M. de & Treiman, D.J. (1992). A standard international socioeconomic index of occupational status. *Social Science Research*, 21, 1-56.
- Hyman, H.H., Wright, C.R. & Reed, J.S. (1975). *The enduring effects of education*. Chicago: University of Chicago Press.
- Inspectie voor de Gezondheidszorg (1999). *Vaccinatietoestand per 1 januari 1999*. Den Haag: IGZ.
- Janse, C.S.L. (1985). *Bewaar het pand. De spanning tussen assimilatie en persistentie bij de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden*. Houten: Den Hertog.
- Maas, P.F. (1988). *Parlement en polio*. Den Haag: Sdu.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2001). *Nationale atlas volksgezondheid*. http://www.rivm.nl/vtv/data/site_atlas/index.htm.
- Sykes, G.M. & Matza, D. (1957). Techniques of neutralisation. *American Sociological Review*, 13, 664-670.
- Veenman, J. & Jansma, L.G. (1980). The 1978 Dutch polio epidemic: a sociological study of the motives for accepting or refusing vaccination. *The Netherlands Journal of Sociology*, 16, 21-48.